تأثیر هنر ساسانی در نقشمایه‌های حیوانی کتاب کلز[1]

فاطمه کاتب[2]

مرضیه تراجی[3]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۸/۱۲

تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۴/۱

چکیده

نقوش ساسانی از طریق تجارت در کرانه‌های دریای مدیترانه و جنگ‌های صلیبی و همچنین تسلط اعراب مسلمان بر سرزمین‌های مسیحی به فرهنگ اروپا نفوذ کرد و بسیاری از نقشمایه‌های پارچه‌ها، ظروف و گچ‌بری‌ها به مسیحیت انتقال یافت. مسیحیان با توجه به مبانی دینی خود، نقشمایه‌ها را تبدیل به مضامین مذهبی نموده و کتب و نسخ مصور دینی را با آن‌ها آراستند. هنر کتاب‌آرایی مسیحی پیوندی تنگاتنگ با هنر بیزانسی داشت و هنر بیزانس حاصل دستاوردهای فرهنگی و هنری رومی و ساسانی بود. نوشتن متون انجیل و ترویج مضامین دینی، راهبان مسیحی در دیرها را ترغیب به خلق آثاری با تزیینات فراوان و نمادهای انتزاعی نمود. شیوه جانور نگاری و نقش‌پردازی حیوانات تخیلی و روش‌های ترکیب‌بندی در پارچه‌های ابریشمین و ظروف سیمین ساسانی علاوه بر نشانه‌های زیبایی شناسانه، بیان انتزاعی به وجود آورد که به جهان مسیحیت نیز رخنه کرد. مسئله مورد طرح در پژوهش حاضر بر این نکته استوار است که هنر ساسانی باشکوه‌ترین دوران تاریخی قبل از اسلام در ایران بوده و تأثیرات سیاسی و اجتماعی باعث پیدایش و شکل‌گیری جهانی‌شدن هنر این دوران شده است و مضامین تخیل پردازانه آن توانسته با هنر انتزاعی مسیحی ارتباط معنایی برقرار کند. کتاب کلز یکی از نسخ مصور قرون‌وسطی می‌باشد که توسط راهبان آذین گری شده و حاوی روایات انجیل و مکاشفات یوحنا می‌باشد. این کتاب دارای تصاویری همچون جانوران ترکیبی، موجودات بالدار و پرندگان خیالی است که تأثیر هنر ساسانی در طراحی نقوش نسخه را اثبات می‌نمایند. هدف از این پژوهش بررسی تصویری و مفهومی نقوش جانوری موجود در کتاب کلز و تأثیرات هنر ساسانی در مصورسازی این نسخه است. روش تحقیق به روش توصیفی و تطبیقی است و اطلاعات آن نیز با مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری‌شده است. پرسش قابل‌طرح نیز در این نوشتار بر این قرار است که ویژگی نقشمایه‌های ساسانی چه بوده‌اند و چه تأثیراتی بر کتاب‌آرایی نسخ مذهبی مسیحیت داشته‌اند. بابیان دلایل این تأثیرگذاری‌ها، چگونگی راهیابی نقشمایه‌های ساسانی به جهان غرب نیز توضیح داده‌شده است.

واژگان کلیدی: نقشمایه های ساسانی، هنر کتاب‌آرایی مسیحیت، کتاب کلز

1. 10.22051/jjh.2017.7231.1023

۲. دانشیار گروه پژوهش هنر دانشگاه الزهرا(س)، تهران، ایران، نویسنده مسئول f.kateb@alzahra.ac.ir

۳. مربی گروه هنر و معماری دانشگاه گیلان، رشت، ایران، parastoo_taraji@yahoo.com

مقدمه

هنر مسیحیت بر اساس شیوه بیزانسی شکل گرفت و شیوه بیزانسی حاصل دستاوردهای رومی و شرقی (ساسانی) بود. درخشان‌ترین جلوه‌های هنر مسیحی در کلیساها و نسخ مصور مذهبی بروز کرد، در این زمان وظیفه هنرمندان مسیحی، برگردانیدن افکار و نظرات علمای الهی به زبان هنر بود، هنرمند مسیحی اساساً به فوق بشر، خدا و مطلق قدسی می‌پرداخت. از همین رو، طبیعت‌گرایی رومی را با نمادگرایی شرقی در هم آمیخت. بسیاری از نمادهای ساسانی در هنر مسیحی نفوذ کردند مانند طاووس، گاو، شیر، سیمرغ و حیوانات ترکیبی. نقشمایه‌هایی که به‌وفور در آثار هنری ساسانی اعم از پارچه‌های ابریشمین و زربافت، ظروف سیمین و زرین، سکه‌ها و مهرها دیده می‌شوند. استمرار و تجدید حیات که از ویژگی‌های بارز هنر ایران است، حتی پس از انقراض سلسله ساسانی اصالت خود را حفظ نمود. دستاوردهای هنر ساسانی که از هند تا اسپانیا را تحت تأثیر قرار داده بود از مرزهای اسلامی فراتر رفت، به اروپا نفوذ کرد و در هنر مسیحیت ادامه یافت. حیوانات ترکیبی و جانوران خیالی، در نسخه‌ها و کتاب‌های مسیحی مصور و سرانجام در کلیساها به‌عنوان عامل تزیینی جلوه‌گر شدند. طیف گسترده‌ای از نگاره‌ها و نقوش گیاهی و جانوری با کاربردی تزیینی یا نمادین در هنر ساسانی وجود دارد که با وارد شدن به هنر و صنایع‌دستی ملل دیگر حتی دارای معنای قدسی شده‌اند. در این راستا مقاله پیش‌رو به اهمیت نقشمایه‌های ساسانی و تأثیرات متقابل آن در نمادهای انتزاعی مسیحی می‌پردازد و فرضیه نوشتار بدین نحو می‌باشد که نقوش شکل‌گرفته در کتاب کلز حاصل استمرار موضوعات و بقای سنت تصویری ساسانی در جهان مسیحیت است. ازاین‌رو پرسش‌های اساسی مقاله حاضر بدین گونه است که:

الف ـ دلایل انتقال مضامین و نقشمایه‌های ساسانی به هنر مسیحیت چیست؟

ب ـ نقشمایه‌های ساسانی چه تأثیراتی بر طرح و نقش کتاب‌های مذهبی مسیحی نهاده‌اند؟

ج ـ آیا نقوش ساسانی و کتاب کلز دربرگیرنده معانی یکسانی هستند؟

این مقاله که موضوع آن بررسی هنر ساسانی بر نقشمایه های کتاب کلز است اهداف زیر را دنبال می‌کند:

بررسی علل مهاجرت نقشمایه‌های ساسانی به جهان مسیحیت

شناسایی وجه اشتراک و افتراق نقشمایه‌ها در هنر ساسانی و هنر مسیحیت

پیشینهٔ پژوهش

هر تحقیق علمی باید به مطالعات قبلی خود متکی باشد. اما با نگاهی کلی به تحقیقات پیشین در زمینه بررسی نقشمایه‌ها و تأثیر آن بر هنر مسیحی شناسایی دقیق صورت نگرفته است. محمد خزایی (۱۳۸۵) در مقاله نقش تزیینات هنر ساسانی در شکل‌گیری هنر اسلامی ایران در سده‌های سوم تا پنجم هجری قمری به استمرار نقشمایه‌های ساسانی و ادامه حیات آنان پس از اسلام می‌پردازد و تداوم نقشمایه‌ها را در قالب هویت مذهبی و دینی مورد بررسی قرار می‌دهد. محمدرضا جعفر پور و فتانه محمودی (۱۳۸۷) در مقاله بررسی تطبیقی پارچه‌های ساسانی و پارچه‌های مصری قبطی به عناصر هویت‌ساز در هنر ساسانی و تطابق آن‌ها با نقشمایه‌های پارچه‌های مصری ـ قبطی می‌پردازد و وجوه تشابه پارچه‌های ساسانی و مصری و مضامین و تزیینات و نوع بافت پارچه‌ها را توصیف می‌نمایند. بورکهارت (۱۳۹۰) در مبانی هنر مسیحی به کتاب کلز پرداخته و نقشمایه های آن را مبتنی بر تجلی مذهب در هنر دینی می‌داند. مهتاب مبینی و آزاده شافعی (۱۳۹۴) در مقاله نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی بر نقوش برجسته و گچبری تأکید ورزیده‌اند و به بخش اساطیری مفاهیم نقشمایه ها می‌پردازند، اما پژوهش کلی درباره کتاب کلز تاکنون انجام‌نشده است. وجه تمایز پژوهش حاضر با تحقیق‌های پیشین در این است که در پژوهش‌های نامبرده تنها به تحلیل و بررسی تداوم نقشمایه‌ها در هنر دوران اسلامی در ایران و کشورهای مسلمان پرداخته‌شده و در کتاب بورکهارت تفکر مسیحی مدنظر است. این‌رو آنچه در این مقاله موردنظر است پرداختن به گستردگی نفوذ نقشمایه‌ها خارج از مرزهای امپراتوری ساسانی و دوره‌های اسلامی و رسیدن به نتایج حاصل از تطبیق در هنر شرق و غرب و کشف تشابه یا افتراق در مضامین آن‌ها است.

روش پژوهش

روش تحقیق به کار گرفته‌شده در این مقاله توصیفی و تحلیلی و تطبیقی است و اطلاعات موردنیاز آن‌هم به روش کتابخانه‌ای تألیف و برخی نمونه‌های تصاویر نیز از طریق سایت‌های موزه‌های خارجی جمع‌آوری‌شده است. در مقاله تطبیق نقشمایه‌های ساسانی و تأثیرات

آن به هنر مسیحی مدنظر گرفته‌شده و تجزیه‌وتحلیل کیفی و تزیینی نقشمایه‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پیشینه تاریخی دوره ساسانی و بازتاب هویت ایرانی در هنر مسیحی

با قدرت رسیدن خاندان ساسانی و میل پادشاهان آن به تصرف قلمروهای بیشتر، دشمنان بشماری در خارج مرزهای پارس هویدا شدند و بزرگ‌ترین رقیب ساسانیان، رومیان بودند. پی‌آمد جنگ‌ها و کشمکش‌ها که گاه با پیروزی ایرانیان و تصرف سوریه و مناطقی از بین‌النهرین و هتره به پایان می‌رسید. روادید فرهنگی و تجاری با رومیان و سرزمین‌های وابسته به آن‌ها شکل می‌گرفت. اوج صنعت فلزکاری و پارچه‌بافی و صدور کالاها به سایر سرزمین‌ها، هنر ساسانی را توسعه داد. ساخت دستگاه‌های پارچه‌بافی و تولید منسوجات با نقش و نگاره‌های ملون و تجارت ظروف و پارچه‌های ابریشمین در فراسوی قلمرو ساسانی توجه رومیان و پس از آن دستگاه روحانیت بیزانس را تحت تأثیر قرار داد. تعداد زیادی از پارچه‌ها و ظروف ساسانی به‌وسیله بازرگانان و سپاهیان جنگ‌های صلیبی به اروپا وارد شدند. منسوجات ساسانی با نقوش جانوری چنان موردتوجه مسیحیان قرار گرفت که امروزه نمونه‌های آن‌ها در قطعات کوچک در موزه‌ها قرار دارد و به گنجینه‌های صومعه‌ها و کلیساهای جامع مختلف اروپا اهداشده، یعنی زوار آن‌ها را به‌عنوان پوشال حفاظ با ارزش آثاری که در عبادتگاه‌های شرق جمع شده بودند، با خود به اروپا برده بودند. (تصویر ۱) بعضی از این قطعه‌های پارچه‌ای هنگام کشفیات در آسیای میانه به‌دست‌آمده‌اند (بوسایلی و اشراتو، ۱۳۸۹: ۱۰۰). دامنه نفوذ هنر ساسانی فقط به پارچه‌ها و ظروف ارسال‌شده به غرب محدود نمی‌شود. تأثیر نقشمایه‌های ساسانی از موزاییک‌های الوان کلیساها تا نسخ مصور مذهبی به‌روشنی هویداست. «هنوز می‌توان آثار هنر هلنیستی و بیشتر از آن تأثیرات هنر شرقی را در هنر ساسانی مشاهده کرد. ساسانیان همانند نیاکان خود به تجسم جانوران علاقه وافری داشتند. اغلب جانوران در منسوجات و ظروف سیمین ساسانی (تصویر ۲) علی‌رغم سیمای خشونت‌بارشان حالتی آرام دارند» (گدار، ۱۳۷۷: ۲۳۲). ساسانیان به دلیل وسعت امپراتوری و مناطق جغرافیایی گسترده‌ای که در مغرب زمین فتح نموده بودند. با صدور کالا و تحکیم قدرت در سرزمین‌های بیگانه، هویت ایرانی را به عرصه هنرهای تجسمی غرب وارد نمودند. بازتاب نقشمایه‌های گیاهی و جانوری و انسانی نه‌تنها در آثار غیردینی غرب بلکه در نگاره‌های مذهبی و مسیحی دیده می‌شود.

هنر پارچه‌بافی ساسانی و انتقال نقوش به هنر مسیحیت

ویژگی هنر ساسانی، خصلت کاملاً شرقی و ارائه جهانی خیالی از موجودات ترکیبی است. خصلت متمایز هنر ساسانی جنبه تزیینی آن بود که بعدها بر هنر اسلامی تأثیر گذاشت. میراث ایران ساسانی که به عربان رسید، بسیار شگرف بود، زیرا عربان سراسر شاهنشاهی ساسانی را گرفتند درصورتی‌که تنها بر استان‌های پیرامون امپراتوری بیزانس چیره گشتند، یک سرمشق کامل حکومت شاهنشاهی در قلمرو ایران به عربان عرضه شد و عربان از ایران ساسانی بیش از همه منابع وام گرفتند (فرای، ۱۳۸۸: ۲۳). در دوران اسلامی، صنعتگران ایرانی صور تزیینی قدیم داده قالب نقش برجسته‌های سنگی و گچی گسترش دادند. در این میان، نقشمایه‌هایی چون موجودات بال‌دار با سر آدمی، پرندگان، جانوران، طرح متقارن دو پرنده یا دو حیوان، نخل بال‌دار، دستمایه‌ای غنی برای سایر هنرهای کاربردی فراهم کردند (پاکباز، ۱۳۸۱: ۷۶۹). نقش‌های ساسانی در هنر اسلامی ظاهر شدند و پس از فتح ایران توسط اعراب، کارگاه‌های ساخت ظروف و پارچه به کار خود ادامه دادند و نقوش گیاهی و جانوری به هنر اسلامی انتقال یافت. این نقوش گیاهی از جایگاه مقدس و اساطیری برخوردار بوده‌اند که به نظر می‌رسد ریشه در داستان آفرینش نخستین انسان دارند (مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۴۶). هنر ساسانی بسیاری از سنت‌های کهن مظاهر و نمونه‌های نقش‌های آدمیان، جانوران، نقوش هندسی و گیاهی را همچون دیباچه‌ای برای هنر اسلامی درآمیخت (فرای،۴۰). پارچه‌های ابریشمین ساسانی الگوی هنرمندان اروپایی برای تزئینات معماری، پارچه‌ها و کتاب‌آرایی شد. هنر ساسانی منطقه و قلمرو وسیعی را شامل می‌شد که از شرق دور گرفته تا سواحل اقیانوس اطلس را در برمی‌گرفت و در تشکل هنر اروپایی نقش قاطعی داشت. مجموعه وسیعی از نقشمایه‌ها و انواع شمایل‌نگاشتی و طرح پلان‌های معماری و مفاهیم زیبایی‌شناختی آن در سرزمین‌های خارج از ایران پرتو افکند و با تماس مستقیم و از طریق راه‌های تجاری و بازرگانی، خود را به صحه گذاشت (بوسایلی و اشراتو، ۱۳۸۹: ۱۰۴). بسیاری از صور و نقشمایه‌های ساسانی به‌وسیله ارمنستان‌که نخست بخشی از امپراتوری ساسانی و سپس بیزانس گشت به اروپا انتقال یافت و

اکثـر نقشـمایه‌هـای ساسـانی بـه روی پارچـه‌هـای ابریشمین (تصویر ۳)، به اروپای قرون‌وسطی راه یافت. در اروپا نمونه‌هایی از پارچه‌های ایرانی دوره ساسـانیان هست که بیشتر آن‌ها در جنگ‌های صلیبی جنگجویان مسیحی از فلسطین به اروپا برده‌اند. ایـن پارچـه‌هـا در نظر جنگجویان چنان قدر و قیمت داشته که یـا اشـیاء متبرک کلیسا را در آن پیچیده‌اند یا این‌کـه بـه‌عنـوان کفن با خود به گور برده‌اند (تصویر ۴) و امـروزه برخـی از آن‌ها در خزانه‌های کلیساها بـاقی اسـت یـا ایـن‌کـه ازآنجا به موزه‌ها برده‌اند (نفیسی، ۱۳۸۳: ۲۱۴). در این پارچه‌ها نقشی که بیشتر دیده می‌شـد شـاخ و بـرگ و گـل‌هـای گـرد در حلقـه و تـاج پـیچ‌درپـیچ و اشـکال جانوران یا آدمی است که روبه روی‌هـم قرارگرفتـه‌انـد (همان: ۲۱۶). پارچه‌های ابریشمین ساسانی تا مدت‌هـا به‌عنوان هدایای سلطنتی در اروپا و بدل می‌شد. پارچه موزاک «Mozac» که کنسـتانتین پـنجم ۱، امپراتـور بیزانس، به اسقف موزاک هدیه کرد دارای نقش و طرح ایرانی است. با در نظر گرفتن اصل قرینه‌سـازی روشـن می‌شود (تصویر ۵) کـه هنـر امپراتـوری قـرون‌وسـطی اروپا تا حد زیادی و مدت‌ها تحت نفـوذ هنـر ساسـانی بود (گیرشمن، ۱۳۵۰: ۳۱۵). هزاره اول تاریخ مسیحی عهدی بود که در آن تجارت آثار مقـدس کـه از شـرق حمل می‌شد رونق داشت. مجلل‌ترین و زیباترین مـواد، برای پوشش اجساد قدیسان به کار می‌رفت. (تصویر ۶) بدین وجه است که کلیساها و اسقفیه‌های اروپـا مالـک قطعات مربوط به عهد ساسانی یا متأخر از آن عهد کـه در سرزمین ایران عموماً محفوظ نمانـده گردیـده‌انـد و هنوز مالک می‌باشند. (گیرشـمن، ۱۳۹۱: ۳۳۸) تعـداد بسیاری از نقشـمایه‌هـای ساسـانی بـه‌وسـیله تجـارت اشیای مقدس در زمان جنگ‌های صلیبی قرون یازدهم و دوازدهـم مـیلادی بـه غـرب وارد شـدند، نقـوش پارچه‌های گران‌قیمتی که اسـتخوان‌هـای قدیسـین در آن‌ها پیچیده می‌شدند، از نمونه‌های الگـوبرداری شـده توسط هنرمندان اروپایی است.

کتاب‌آرایی مسیحی و الگوبرداری از هنر ساسانی

سـنت آذیـن گـری نسـخه‌هـای مصـور در اروپـا بـه قرون‌وسطی می‌رسد. کتاب‌آرایی در غرب پیوندی ژرف با مذهب داشت. مسیحیان دستاوردهای فرهنگ و هنر رومی و بیزانسی را بـا اهـداف خـود مطابقـت و متـون دینی را با طـرح‌هـا و نقـش‌هـای هندسـی و جـانوری می‌آراستند. اقتدار مذهب و دین بر تمامی جنبـه‌هـای اجتماعی اروپا، هنرمنـدان را ترغیـب بـه تـرویج دیـن مسیحی می‌کرد. همزمان با تحولات و مهـاجرت اقـوام جدید و اختلاط فرهنـگ‌هـا، نقـوش انسـانی و گیـاهی درهم بافته که در دوران شرک مرسوم بود بـه خـدمت هنر مسیحی درآمد و هنر تصویرسـازی کتـب مـذهبی به‌عنوان یک شاخه هنری رشد کرد. هنـر کتـاب‌آرایـی بدان سبب که ریشه در رهبانیت داشت عمدتاً در کتب دینی ظاهر می‌شد. به‌طـورکلی، تزیینـات نسـخه‌هـای خطی مشتمل بودند بر: مینیاتورها کـه سراسـر فضـای صـفحه یـا بخشـی از حواشـی صـفحات را اشـغال مـی‌کردنـد، حـروف سـرآغاز منقـوش یـا مصـور و حاشیه‌های منقوش. (تصویر ۷) دامنه کار کتاب‌آرایی از آرایش پرتفصیل حروف سرآغاز و تذهیب حاشیه‌هـا تـا مینیاتورهای تمام صفحه رنگین و شکوهمند گسـترش داشت (پاکباز، ۱۳۸۱: ۴۰۷). زینت کاری به سه طریق انجام می‌شد، تصویر رسولان و صفحات تمـام مصـور را در قالب‌هـا و حواشـی تزیینـی کـه بـه همـین منظـور ساخته می‌شـد قـرار مـی‌دادنـد (تصـویر ۸)، صـفحات آغازین هر موعظـه و دیگـر قطعـه‌هـای مهـم را بـرای تذهیب و به‌ویژه برای طراحی با نویسه سرآغاز جداگانه تزیین می‌کردند و به نسخه‌های خطی، صـفحات تمـام تزیین‌شده که صفحات قالی گونه نامیده می‌شد الصـاق می‌گردید. علت پیـدایش ایـن اصـطلاح بافـت متـراکم طرح بود که نقـش و نگـار پیچیـده‌ای داشـت و شـبیه قالی‌های شـرقی بـود (مگـز، ۱۳۸۸: ۵۳). تهیـه کتـب مسیحی و نسخ مصـور مـذهبی توسـط راهبـان انجـام مـی‌شـد. تـأثیرات و مبـادلات پیچیـده ثبـت‌شـده در تذهیب‌کـاری نسـخ خطـی از سـده ششـم تـا یـازدهم میلادی نه‌تنها نتیجه مهاجرت بی‌وقفه اقوام جدید بلکه معلول فعالیت‌های تبلیغی و اعزام هیئت‌های دینی بود زیرا کلیسا می‌کوشید حاکمیت خود را بر تمـامی امـور اعمال کند.

در اوایل قرن سوم مـیلادی نسـخه‌هـای مسـیحی، بـه دلیل رنگ‌آمیـزی چـرم تحریـر بـا ارغـوانی سـیر کـه گران‌قیمت نیز بود، جلوه‌ای خیره‌کننده یافتند. باوجود مخالفت و نهی مذهبی بعضی از آبای کلیسا، هنرمندان روزبه‌روز بر حساسیت و جلای آثار مـذهب کوشـیدند. الگوهای موردنظر آنان علی‌رغـم پیچیـدگی در طـرح و رنگ شبکه‌ای موزون از نقشمایه‌ها را نشان می‌دهد که باحوصله و باریک نگری از یادگارهـای روزگـارآن‌کهـن منشأ گرفته است. ظرافت آثار بیزانسی که با بهره‌گیری از دستاوردهای رومـی و ساسـانی شـکل‌گرفتـه بـود و درخشان‌ترین جلوه‌هـای هنـری بـروز کـرد و بـر ذوق هنرمندان بومی تأثیر گذاشت. رویارویی دو سنت هنـر بیزانس و هنر بومی اقـوام سـاکن در اروپـای مرکـزی،

پدیداری کاملاً نوین در سنت کتاب‌آرایی ایجاد نمود که با ریشه‌یابی در سبک و سیاق روایتگری تصویری نسخه‌ها، شیوه‌های بازنمایی ساسانی را می‌توان در جلوه انتزاع گونه نقوش حیوانی دریافت نقشمایه‌های آسیایی که به هنر مسیحی در قرون‌وسطی مهم‌ترین خصلت کتاب‌های مصور مسیحی جنبه تزیینی آن می‌باشد، جانوران انسان‌ریخت، حیوانات افسانه‌ای و تخیلی، نقوش پیچکی و گیاهی درهم‌تنیده شده که در صفحات مجزای کتاب و یا لابه‌لای حروف متن وجود دارند ریشه در نقشمایه‌های پارچه‌ها، ظروف و گچ‌بری‌های ساسانی دارند، (تصویر ۹) خصوصاً تقارن در نقوش ساسانی که علاوه بر زیبایی و تعادل به طرح‌های گیاهی و جانوری ارزشی تزیینی می‌بخشید از طریق تجارت پارچه‌های ابریشمین به هنر اروپا راه یافت. در دوران ساسانی طرح به تقارن بیشتری گرایید و کاربست طرح‌های مدور و ترنجی رواج گرفت. غالباً نقش جانوران، پرندگان و گیاهان را در ترکیب زوجی ـ رودررو یا پشت‌به‌پشت به کار می‌بردند. این نقش‌های متقارن و پر تزیین به‌وفور در کتاب‌آرایی مسیحیت به چشم می‌خورد که چه به‌صورت طرح‌های ریز در حواشی صفحه و یا کلیت فضای کتاب را در برگرفته‌اند. یکی از شاخص‌ترین کتب مصور شده در قرون‌وسطی، کتاب کلز می‌باشد که نشانه‌هایی از نقش‌پردازی ساسانی و خیال‌انگیزی هنر شرق را در بردارد.

کتاب کلز

کتاب کلز در قرن هشتم میلادی در جزیره آیونا واقع در ساحل غربی اسکاتلند که در آن‌وقت راهبان ایرلندی در آن سکونت داشتند مصور شد و احتمالاً بعدها سرپرست صومعه که از دست وایکینگ‌های مهاجم می‌گریخت این نسخه را به کلز در ایرلند مرکزی آورده است. پس از آن‌که هنری هشتم، پادشاه انگلستان، از فعالیت صومعه‌ها جلوگیری می‌کرد. این کتاب به تملک کالج ترینیتی دوبلین درآمد و در آنجا به‌عنوان بزرگ‌ترین گنجینه ملی از آن محافظت می‌شود (بورکهارت، ۱۳۹۰: ۲۳). این کتاب شامل چهار روایت از انجیل و مکاشفات یوحنا ۲ می‌باشد. تصویرسازی و شمایل‌نگاری کتاب کلز ازنظر غنای رنگی و ترکیب‌بندی در زمره بهترین نوع نسخ مصور مسیحی است. تزئینات کتاب ترکیبی از شمایل‌نگاری مذهبی و نقشمایه‌های شرقی است. پیکره انسان‌ها، حیوانات و دیوان افسانه‌ای با نقوش مشبک و ظریف سلتی و رنگ‌های درخشان ادغام‌شده‌اند. (تصویر ۱۰) بسیاری از این عناصر تزیینی با نمادهای مسیحی آمیخته‌شده‌اند و ترکیبی جدید از نماد و مذهب را حاصل نموده‌اند (Meehan, 1994: 82). برگ‌های کتاب کلز از پوست گوسفند تهیه‌شده، بعضی از برگ‌های کتاب، کاملاً با تزئینات و نقوش پرشده و در بعضی از صفحات قسمتی از حواشی و کناره‌ها مزین و بقیه صفحه دارای متن است. کتاب توسط سه کاتب نوشته‌شده، تنوع خطوط و نوع نگارش متفاوت این نکته را روشن می‌نماید. تعداد صفحات کتاب ۳۴۰ است. بعضی از صفحات کتاب قطع بزرگ‌تری دارند که برای هماهنگی با کل مجموعه به دو بخش تا شده‌اند. طیف بسیار گسترده‌ای از انواع رنگ‌ها در نقوش مشاهده می‌شود به نظر می‌رسد که بعضی از رنگ‌ها، جز کالاهای وارداتی به ایرلند می‌باشد، رنگ‌های مزبور در کشورهای همجوار ساخته‌شده و سپس به ایرلند آورده شده است. (Henderson, 1997: 135) کتاب کلز یکی از مشهورترین و بهترین نوع نسخه‌های مصوری است که در حدفاصل قرون ۶ تا ۸ میلادی در ایرلند مصور شده است. اگرچه به علت حمله وایکینگ‌ها، کتابت و مصورسازی نسخه به پایان نرسیده، اما این نسخه به‌عنوان شاهکار هنر سلتی و مسیحی در جهان شناخته می‌شود و نامش از صومعه کلز مشتق شده است. (Sullivan, 2005: 97)این کتاب متضمن چهار روایت انجیل مطابق نظر جروم است که هر ورق آن طرحی متفاوت دارد، که بارنگ‌های مختلف از هم متمایز شده‌اند. درجایی چهره جلالی (حضرت عیسی) را می‌توان دید که به نحوی الوهی کشیده شده است. درجایی دیگر سمبل‌های راویان اناجیل (تصویر ۱۱) را هر یک با بال‌هایی، گاهی شش، گاهی چهار، گاهی دو می‌توان دید، اینجا عقاب، آنجا گاو، این‌جا انسان و آنجا شیر (بورکهارت، ۱۳۸۹: ۲۳). ساختار هندسی، اشکال حلزونی شکل و مشبک، حس وحدت اعجاب‌انگیزی را القاء می‌کند. نسخه مصور با مینیاتورهایی مزین شده که سراسر فضای صفحه یا بخشی از حواشی صفحات را اشغال کرده‌اند. در برخی برگ‌های کتاب، نقوش غریب جانوران با حروف سرآغاز ادغام‌شده‌اند و تزیینات پرپیچ‌وخم و درهم‌تنیده اعجابی افزاینده به آن‌ها بخشیده‌اند. (تصویر ۱۲) آذین گری کتاب کلز به علت ترکیب جزئیات پیچیده و ترکیب‌بندهای قوی آن معروف است. فرم‌های انعطاف‌پذیر همراه با ریتمی هماهنگ در تصاویر ترکیب‌شده‌اند. گستردگی رنگ و انواع رنگ‌ها از بنفش، قرمز، زرد، سبز در اکثر صفحات دیده می‌شود.

نوعی رنگ لاجوردی در رنگ‌آمیزی مینیاتورها وجود دارد که ریشه ساخت این نوع رنگ به ایران می‌رسد. (Henderson, 1997: 139)

تقریباً در کل برگ‌های کتاب انواع تزیینات و آرایه‌های بزرگ و کوچک جانوری و هندسی نمایان است. تزیینات کتاب فقط محدود به صفحات اصلی نمی‌شود و به‌طور پراکنده چه به شکل حروف اول و چه پیکره‌های گره‌خورده و مشبک جانوری و انسانی است. بسیاری از جانوران و حیوانات انتزاعی و افسانه‌ای در لابه‌لای حروف و سطرهای کتاب جهت تأکید یا تزیین وجود دارند و بعضاً نقش آن‌ها پر کردن فضاهای سمت چپ یا حاشیه پایین صفحه و یا هماهنگی بین حروف متن می‌باشد. (تصویر 13) از هر دو صفحه کتاب، هشت صفحه آن دارای لوح‌های مزین و منقوش است و بقیه صفحات شامل نوشتار می‌باشد، که یا با حروف سرآغاز شروع‌شده و یا نقوش تذهیب گونه در آن وجود دارد. مهم‌ترین فضای صفحات اختصاص به تصاویر انجیل نویسان یا نمادهای آنان دارد. نمادهای حیوانی انجیل نویسان ریشه در حیوانات ترکیبی شرق دارد (Calkins, 2008: 79).

به نظر می‌رسد که این نمادهای حیوانی موجود در موضوعات و پارچه‌های ساسانی که در اختیار امپراتوران بیزانس و کلیساها بوده، در نسخه مزبور تأثیر گذاشته است. نسخه مصور کلز، یکی از مواردی است که نقوش آن شباهت به آثار هنری دوره ساسانی دارد. طیف گسترده از انواع تزئینات اعم از پیکره‌های کوچک حیوانی و انسانی که درهم ادغام‌شده‌اند و ترکیبات پیچیده در کتاب، هنر شرق را تداعی می‌نماید. (Ibid, 80) «تیتوس بورکهارت نیز معتقد است که اشکال حلزونی سلتی باستان و تزئینات حیوانی از شرق وارد شده‌اند»(بورکهارت، ۲۶). جانوران تخیلی هنر ساسانی، علاوه بر آن‌که بر هنر اسلامی اثرگذار بوده‌اند، به اروپا مهاجرت کرده در نسخه‌های مصور مذهبی مسیحیت هم مشاهده می‌شوند. در کتاب کلز، شاهد نمادهای انجیل نویسان هستیم که به‌صورت تجسم حیوانی ظاهر می‌شود. مرقس ۳ (Saint mark)، شیر، یوحنا ۴ (Saint John)، عقاب/ لوقا ۵ (Saint luke) گاو/متی ۶ (saint matthew)، انسان بال‌دار یا فرشته و سیمرغ افسانه‌ای از دیگر نقشمایه‌هایی است که به علت ترکیب تجریدی در کتاب مشاهده می‌شود.

بررسی نقوش حیوانی در هنر ساسانی و کتاب کلز

شیر

از معنای سمبلیک این حیوان می‌توان: آتش، ابهت، پارسایی، پرتو خورشید، پیروزی، دلاوری، روح زندگی، سلطنت، شجاعت، قدرت الهی و مراقبت را نام برد (دادور و منصوری، ۱۳۸۵: ۷۴). شیر در ایران، نماد خورشید و مظهر آفتاب بوده است. شیرهای سنگی در ایران نماد آناهیتا، ایزد آب‌ها و باروری بوده‌اند. ازآنجاکه شیر مرکب خدای خورشید بود، با مسیح که او را با هلیوس رومی ۷ (خدای آفتاب) یکی می‌دانستند، مشابهت‌های خاص دارد. شیر در مشرق زمین، نماینده کامل خدای خورشید، شناخته می‌شد (جابز، ۱۳۸۰: ۷۷). شیر در هنر ساسانی نماینده شکوه و جلال پادشاهی است. (دادور و منصوری، ۱۳۸۵: ۷۴) شیر نماد مرقس «مارک» در کتاب مکاشفات یوحنا است. در سلاح‌ها و مسکوکات قدیمی ونیزی، که تصور می‌رود مرقس «مارک» در آنجا دفن شده است، تصویر شیر دیده می‌شود (هال، ۱۳۸۷: ۶۴). در باور مسیحیت، تصور می‌شد شیر با چشم‌باز می‌خوابد، ازاین‌رو مظهر هوشیاری، پاسداری معنوی و شهامت اخلاقی است، مرقس «مارک» نگهبان انجیل و محافظ دین مسیح است. (infoplease.com) در مکاشفات یوحنا درباره مرقس «مارک» نوشته‌شده است، که نخستین ندای بشارت‌دهنده مرقس به «مارک» که او را به یاران مسیح پیوند می‌داد شباهت به غرش شیر داشت. در نسخ مصور مسیحی، نماد مرقس «مارک» شیر است، زیرا ندای بشارت‌دهنده به مرقس «مارک» او را شیر محافظ عیسی (ع) خواند (Vinycomb, 1989: 54).

عقاب

در هنر پارت و ساسانی عقاب نشانه خدای آفتاب (میترا) بوده است. «عقاب در تمدن ایران، چنان نماد نیرومند و بارزی است که مطلقاً جنبه حکایت، خیال، تاریخ یا اسطوره نداشته بلکه بزرگ‌ترین قهرمانان و خدایان در زیر سایه عقاب به پیروزی رسیده‌اند»(گربران، ۱۳۸۵: ۲۸۶). بر روی پرچم‌های ارتش روم، عقاب، نماد نیرو و پیروزی بود. عقاب دو سر که روی پرچم‌های ایرانی در جنگ‌های ساسانی با ارتش روم دیده می‌شد، به اروپا راه یافت. عقاب در اوستا دارنده فر کیانی است که به‌صورت چهره مرغی به نام وارغن (Vereghan) نشان داده‌شده است. در هنر مسیحیت عقاب نماد صعود مسیح پس از تصلیب

به آسمان است. در تمثیلات دوره رنسانس، عقاب نشان بینایی و یکی از حواس پنج‌گانه است (هال، ۱۳۸۷: ۶۹). «عقاب، نماد یوحنا در تمثیلات مسیحیت است، زیرا او هم مانند عقاب، خورشید و هاله تابان را دیده است. تجسم مسیح به‌مثابه خورشید و هاله تابان، به اعتقادات مسیحیت بازمی‌گردد که عیسی (ع) را با هلیوس رومی (خدای آفتاب) یکی می‌پنداشتند» (Vinycomb,1989:53). عقاب، پیک خورشید است، نماد یوحنا و راهنمایی کننده روح در پرواز به بهشت می‌باشد. در فرهنگ عیسوی، عقاب پرنده‌ای است که آورنده وحی از عرش به زمین است (Dodwell, 1993: 124).

گاو

گاو نشان‌گر نماد اصل جنسی نرینه در طبیعت، یعنی قدرت و نیروی تولیدمثل است. (هال، ۱۳۸۷: ۸۵) گاو در زمره مقدس‌ترین حیوانات است. دومین تجسم ایزد بهرام ۸ (ورثرغنه) در ایران در هیئت گاو نر زرد گوش و زرین شاخ است. چنان‌که تیشتر ۹ (ایزد باران) در چهارمین ماه سال به‌صورت گاو نر ظاهر می‌شود. (هنیلز، ۱۳۷۹: ۲۱) گاو نر معمولاً نماینده نیروی مردانه و قدرت و خورشید و نیروی پادشاهی است. در هنر ساسانی نقش گاو را می‌توان روی سکه‌ها و مهرها یافت که به‌صورت ساده یا همراه ماه نمایان است. در دین مسیحیت، گاو نر، منسوب به مقدسان عیسوی است و در قرون‌وسطی به مفهوم این بود که عیسی روح را به بهشت می‌برد. (هال، ۱۳۸۷: ۸۸) لوقا را با نماد گاو در مسیحیت متجسم می‌نمایند. لوقا نخستین بار که پیرو دین مسیح می‌گردد. کاهن معبدی را در پرستشگاه به قتل می‌رساند. (Vinycomb, 1998: 56) در آیین‌های باستانی، شاه پیر که سمبل سال کهنه بود را قربانی می‌نمودند تا سالی جدید و پربرکت را ایزدان به آن‌ها ببخشند. لوقا، یک کاهن را در معبد به قتل می‌رساند تا عیسی (ع) دینی جدید را بنیان‌گذاری نماید. (the free dictionary.com) لوقا با نماد گاو، حامی صنف قصابان در دوره رنسانس بود. (Dodwell, 1993: 136)

سیمرغ

در دوره ساسانی حیوانات اساطیری و تلفیقی به‌وفور ترسیم می‌شدند. سیمرغ یکی از این جانوران اساطیری است که معنای سمبلیک آن آرزو، آتش، آزادی، اعتقاد، اقتدار، الوهیت، بردباری، بی‌پروایی و پرهیزگاری و ... است. در اساطیر ایران، سلطان پرندگان، سیمرغ بالای درختی بزرگ و تناور به نام گئوکرن ۱۰ ماوا دارد و هرگاه از روی درخت بلند می‌شود به پرواز درمی‌آید تخمه‌های آن درخت به هر سو افکنده می‌شود. او سه بار شاهد ویرانی دنیا بوده و از کلیه علوم دوران آگاهی دارد ازاین‌رو نماینده خدایان است (جابز، ۱۳۸۰: ۱۶۰). سیمرغ در شاهنامه و روایات پهلوی موجودی خارق‌العاده و شگفت است. پرهای گسترده‌اش به فراخی می‌ماند و در پرواز خود پهنای کوه را فرامی‌گیرد. منقارش چون منقار عقاب و صورتش چون صورت آدمیان است (یاحقی، ۱۳۸۸: ۵۰۳). تصویر سیمرغ ساسانی با مهاجرت نمودن از ایران و وارد شدن به هنر اسلامی و سپس بیزانس از نمونه‌های محبوب نقشمایه‌های مسیحی شد. نقش سیمرغ در کتیبه بعضی از صفحات کتاب کلز و یا در میان حروف به چشم می‌خورد. به نظر می‌رسد که هنرمندان مسیحی با توجه به روایات مذهبی و تبلیغات کلیسا مبنی بر عذاب اخروی گناهکاران و ورود نیکوکاران به بهشت آسمانی، این جانور ترکیبی را نمادی از خیر می‌دانستند. پرنده‌ای تلفیقی که تصویری مثالی از مرغ سالک را ارائه می‌دهد و در بهشت جای دارد. انسان مؤمن مسیحی با نگریستن به این جانوران ترکیبی و سیمرغ‌های افسانه‌ای در لابه‌لای صفحات کتاب مقدس، تمرکزش را متوجه متن انجیل و گفتارهای پندآموز کتب دینی می‌کرد و همه ناخالصی وجودش از طریق تمرکز روحانی زدوده می‌شد. بدین ترتیب روح شیطانی دفع و به سمت خداوند متعال گرایش می‌یافت. سیمرغ و نقشمایه‌های ترکیبی هیولاوار در کتاب کلز نماینده راز آمیزی هنر الوهی و قداست دینی می‌باشند که ازنظر جنبه فرهی و قدسی با سیمرغ ساسانی تشابه دارند.

جدول ۱: بررسی وجوه اشتراک و افتراق نقشمایه‌های ساسانی و کتاب کلز. ماخذ نگارنده

ردیف	نقش ساسانی	نقش کتاب کلز	وجوه اشتراک و تأثیرات طرح و نقش	وجوه افتراق
۱			هر دو نقشمایه حالت روان و پرتحرک در خطوط دارند. اجزای بدن هر دو مشخص است. خطوط منحنی و دایره‌ای در هر دو مشترک است.	نقش کتاب کلز حالتی واقع‌گرایانه دارد. در طراحی پا و منقار سعی در وفاداری به شکل اصلی جانور دارد. نقش ساسانی دارای تزیینات و ریزه کاره‌هایی بیشتر است.
۲			هر دو نقشمایه ترکیبی از جانوران متعدد هستند. هر دو سیمایی رعب‌انگیز و خیال‌پردازانه دارند. نقش هر دو عجیب‌وغریب و خیالی و دور از واقعیت است. هر دو نقش نمایش‌دهنده آرمانی و دور از ذهن بودن حیوان ترکیبی می‌باشند.	نقشمایه گیاهی بالای سر سیمرغ ساسانی تبدیل به گیاهی در دهان موجود ترکیبی کتاب کلز شده است. سیمرغ ساسانی دارای تزیینات بیشتر است. تخیل سیمرغ ساسانی و انتزاع‌گرایی در نقشمایه آن بیشتر است. موجود ترکیبی کتاب کلز سیمایی آرام‌تر دارد.
۳		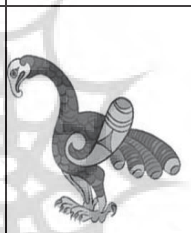	وجود خطوط منحنی و فرم‌های پیچیده در بدن هر دو پرنده. حضور تزیینات و نقشمایه‌های منحنی و گلبرگی در بدن هر دو پرنده. اشکال هندسی و نرمی بدن در هر پرنده.	پرنده ساسانی انتزاعی‌تر و هندسی گونه می‌باشد. پرنده کتاب کلز حالتی ناتورالیستی دارد و در طراحی سر و منقار به واقعیت نزدیک است.
۴			عنصر ریتم و تکرار، هماهنگی، تقارن در نقش ساسانی و تأثیرپذیرتر مستقیم نقوش کتاب کلز از آن‌ها. رعایت تناسب، تعادل در کل نقشمایه‌ها، فرم بال، خطوط منحنی، خطوط راست و مستقیم بال که نماد پایداری و مقاومت است در کل نقشمایه‌ها یکسان است. حالت ایستایی و متعادل بودن اجزا و عناصر در هر دو مشترک است. در همه نقشمایه‌ها وقار و شکوه دیده می‌شود.	حضور تزیینات و آرایه‌های متعدد در بدن نقشمایه‌های کتاب کلز افزودن نقش صلیب و چلیپا بر نقشمایه‌های کتاب کلز. نقشمایه‌های کلز انتزاعی‌تر و نمادگرایانه و حالتی متکثر و منظم را دارا هستند. فرم دایره‌ای و مدالیون دور عقاب ساسانی تبدیل به هاله قدسی دور سر حیوانات کتاب کلز شده است.
۵			وجود تقارن و کیفیت تعادل در ترسیم دو شیر. اشتراک در کیفیت تزیینی در هر دو شیر.	شیر کتاب کلز حالتی تهاجمی و شیر ساسانی لطیف و آرام. شیر ساسانی انتزاعی و تجریدی و شیر کلز حقیقی و نزدیک به واقعیت. تحرک و پویایی شیر کلز بیشتر است.

نتیجه‌گیری

نقوش تزیینی و تجریدی از شاخص‌ترین ویژگی‌های هنر ایران به شمار می‌رود و بخش اعظمی از آثار هنری و صنایع‌دستی ایرانی با نقشمایه‌های جانوری و گیاهی آذین‌بندی شده است. در این حیث، هنر دوره ساسانی از درخشان‌ترین دوران شکوفایی آثار ذوقی در ایران است که علاوه بر ویژگی‌های انتزاع نمایی، نمادین، ترکیب‌بندی متقارن حاصل اعتقادات مذهبی ادوار پیشین ایران نیز می‌باشد. مهاجرت نقوش ساسانی بر اثر مبادلات تجاری و فرهنگی و تقدیم هدایایی از سوی پادشاهان ساسانی به امپراتوران رومی صورت گرفته است. هنر ساسانی که ذاتاً انعطاف‌پذیر بود، نخست ذائقه اسلام را سیراب نمود و با گسترش اسلام تا اسپانیا و فتح اندلس اروپای مسیحی را تحت شعاع قرار داد، بیزانس نیز یکی دیگر از عوامل انتقال نقشمایه‌ها به مسیحیت بود. خصلت ناب و عدم التقاطی هنر ساسانی و شاخصه‌های انتزاعی آن، مورد توجه هنرمندان مسیحی قرار گرفت. آن‌ها به‌تدریج سنت‌های تصویری ساسانی را با جهان‌نگری مذهبی خود انطباق دادند. طرح‌های نمادین جانوری و گیاهی ساسانی در نسخه‌های مصور مسیحی ظاهر شدند. جانوران ترکیبی، پرندگان اساطیری در میان نقوش درهم بافته گیاهی ترسیم گشتند که تلفیقی مواج از شکل و رنگ و نقش به وجود می‌آوردند. نقشمایه های جانوری ساسانی همچون شیر، عقاب، گاو که به‌وفور در تزیینات پارچه‌ها و ظروف دیده می‌شود بر کتاب کلز تأثیرگذار بوده است. کیفیت انتزاعی نقشمایه های ساسانی برای هنرمندان کتاب کلز که هرگونه تجسم ناتورالیستی در آثار مذهبی را بازگشت به دوران کفر رومی می‌پنداشتند ترغیب به الگوبرداری از نقشمایه های ساسانی نمود. تدریجاً نقشمایه‌ها به داخل فضاهای منفی حروف و سطرها راه یافتند که از نوآوری‌های کتاب کلز همین ادغام نقش و حرف می‌باشد. نقشمایه‌های ساسانی علاوه بر کیفیت بصری قوی دارای مضامینی پرمعنا بودند که عقاید تاریخی و مذهبی را بازگو می‌کردند. مسیحیان از این نمادهای مفهومی بهره جستند. در بسیاری از موارد نقشمایه‌ها دارای مفهومی یکسان هستند اگرچه فرهنگ نگاره‌ای شرق و غرب با یکدیگر متفاوت است. امّا شیوه جانور نگاری ساسانی و تأثیرات مفاهیم نمادین هنر ساسانی در کتاب کلز به‌روشنی مشهود است.

پی‌نوشت

۱- کنستانتین پنجم (Konstantinos V): زاده ۷۱۸ میلادی ـ درگذشته ۱۴ سپتامبر ۷۷۵. امپراتور بیزانس از ۷۴۱ تا ۷۷۵ هنگام مرگش بود. کنستانتین امپراتور و فرمانده‌ای توانمند بود بااین‌حال اعتقاد او به شمایل‌شکنی سبب شد تا در دوران حکومتش، فرمان اعدام راهبانی که مخالف نظر او بودند را صادر کند.

۲- مکاشفات یوحنا (revelation of John): یوحنا از حواریون حضرت عیسی (ع) در جزیره پاتموس، این کتاب را نگاشته است. مکاشفات یوحنا، در رده ادبیات رستاخیزی قرار می‌گیرد نه تعلیمی یا تاریخی، بسیاری از پندارها و نمادها، تمثیل‌ها را به‌ویژه در رابطه با وقایع آینده به کار می‌بندد. آپوکالیپس، شامل الهامات و کشف و شهود درباره آخرالزمان است.

۳- مرقس (Saint mark): به معنای چکش بزرگ، از پیروان حضرت عیسی بود. نویسنده دومین انجیل بود. مرقس پس از نگاشتن انجیل، برای تبلیغ مسیحیت به اسکندریه مصر رفت. در سال ۶۷ میلادی، مصریان او را کشتند و پیکرش را سوزاندند.

۴- یوحنا (Saint John): نویسنده کتاب مکاشفات یوحنا است. در آغاز ماهیگیر بود. یوحنا از شاگردان عیسی تعمیددهنده بود که با آغاز دعوت عیسی، به جمع پیروان وی گروید.

۵- لوقا (Saint luke): از حواریون حضرت عیسی (ع) و سومین انجیل و نیز کتاب اعمال رسولان را نوشت. لوقا در سال ۸۴ میلادی در یونان درگذشت.

۶- متی (Saint matthew): به معنای بخشش خدا، یکی از دوازده حواری و از اهالی اورشلیم بود. لقب دیگر او لاوی است. پیشه‌اش باج‌گیری بود. متی در سال ۳۴ میلادی در حبشه مُرد.

۷- هلیوس (Helios): در اساطیر یونانی، خدای خورشید است. هر صبح با ارابه آتشین چهار اسبه خود از شرق راه می‌افتد و تا غروب می‌راند. به او لقب «فاروونده» و «تابنده» هم داده بودند.

۸- بهرام (Warhan): ایزد پیروزی است. وی درهم‌شکننده مقاومت و خدای جنگ می‌باشد. بهرام ـ صورت‌های گوناگون تجسم می‌یابد، باد تند، گاو نر، اسب سفید، شتر، گراز، مرد جوان، بُز نر، باز از زمره تجلی بهرام در ادبیات و هنر می‌باشد.

۹- تیشتر (Tistar): در منابع زرتشتی ایزد باران است. ستاره مظهر او شباهنگ است و ماه تیر را منسوب به وی می‌دانند.

۱۰ - گئوکرن (Gukeren): درخت مهم اساطیری که اکسیر جاودانگی در هنگام بازسازی جهان به مردمان می‌بخشد بر اثر آن، همه مردم جاودانه بی‌مرگ می‌شوند. اهریمن برای از بین بردن این درخت وزغی را به وجود می‌آورد. امّا اورمزد، دو ماهی مینوی را نگهبان این درخت می‌نماید.

منابع

بورکهارت، تیتوس (۱۳۹۰). ***مبانی هنر مسیحی***، ترجمه امیر نصری، تهران: انتشارات حکمت.

بورکهارت، تیتوس (۱۳۸۹). ***هنر مقدس***، ترجمه جلال ستاری، تهران: انتشارات سروش.

بوسایلی، ماریو، اشراتو، امبرتو (۱۳۸۹). ***هنر پارتی و ساسانی***، ترجمه یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی.

پاکباز، رویین (۱۳۸۱). ***دائرةالمعارف هنر***، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.

جابز، گرترود (۱۳۸۰). ***سمبل‌ها***، ترجمه محمدرضا بقاء پور، تهران: انتشارات مترجم.

دادور، ابوالقاسم و منصوری، الهام (۱۳۸۵). ***اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند***، تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا.
فرای، ریچارد نلسون (۱۳۸۸). ***عصر زرین فرهنگ ایران***، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: انتشارات سروش.
گدار، آندره (۱۳۷۷). ***هنر ایران***، ترجمه بهروز حبیبی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
گربران، آلن (۱۳۸۲). ***فرهنگ نمادها***، ترجمه سودابه فضایلی، تهران: انتشارات جیحون.
گیرشمن، رومن (۱۳۵۰). ***ایران در دوران پارتی و ساسانی***، ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
ـــــــــــ (۱۳۹۱).***تاریخ ایران از آغاز تا اسلام***، ترجمه محمد معین، تهران: انتشارات سپهر ادب.
مبینی، مهتاب، شافعی، آزاده. (۱۳۹۴) نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی (با تأکید بر نقوش برجسته، فلزکاری و گچبری)، ***فصلنامه علمی و ترویجی جلوه هنر***، پاییز و زمستان، شماره، ۱۴ ,ص ۴۵
مگز، فیلیپ بی (۱۳۸۸). ***تاریخ طراحی گرافیک***، ترجمه اعظم فراست، غلامحسین فتح‌الله نوری، تهران: انتشارات سمت
نفیسی، سعید (۱۳۸۷) .***تاریخ تمدن ایران ساسانی***، تهران: انتشارات کتاب پارسه.
یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۸) .***فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی***، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
هال، جیمز (۱۳۸۷). ***فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب***، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
هنیلز، جان (۱۳۷۹). ***شناخت اساطیر ایران***، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: انتشارات چشمه.

References:

Burckhardt, T. (2011). **The *Foundations of Christian Art***, A. Nasri, Tehran: Hekmat (Text in Persian).
Burckhardt, T. (2010). ***Principes et Methods de l' Art Sacre***, J. Satari , Tehran: Soroush (Text in Persian).
Bussagli, M.; Scerrato, U. (1997). ***Parthian & Sassanid art***. (The mentioned book is a translation from a section of the book "Encyclopedia of world art" related to Parthian and Sassanid art). Y. Azhand,Tehran: Mola (Text in Persian).
Calkins, R. G. (2008). ***Illuminated Books of the Middle Ages***, Ithaca, NY: Cornell University.
Dadvar, A.; Mansoori, E. (2006). ***An Introduction to The Ancient Persian* & Indian *Mythology and Symbols***, Tehran: Alzahra (Text in Persian).
Dodwell, C. R. (1993). ***The Pictorial Arts of the West***, 800-1200. New Haven: Yale University.
Frye, R. (2009). ***The Golden Ages of Persia: The Arabs in The East***, M. Rajabnia, Tehran: Soroush (Text in Persian).
Gheerbrant, A.; Chevalier, J. (2003). ***Dictionnaire des Symboles: Mythes, Reves, Coutumes …***, S. Fazayeli, Tehran: Jeihoon (Text in Persian).
Ghirshman, R. (1971). ***Iran: Parthes et Sassanides***, B. Farahvashi, Tehran: Bongah Tarjomeh va Nashre Ketab (Text in Persian).
Ghirshman, R.(2001). ***L' Iran des origins a l' Islam***, M. Moein, Tehran: Sepehr Adab (Text in Persian).
Godard, A. (1998).***L' Art de L'Iran***, B. Habibi, Tehran: Shahid Beheshti University (Text in Persian).
Hall, J.(2000). ***Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art***, R. Behzadi, Tehran: Farhang Moaser (Text in Persian).
Henderson, G. (1997). ***From Durrow to Kells: The Insular Gospel- Books***, 650-800. New York: Thames and Hudson.
Hinnells, J.R. (2000). ***Persian Mythology***, Z. Amozegar & A. Tafzoli, Tehran: Cheshmeh (Text in Persian).
Jobes, G. (2001). ***Symbols***, M. Baghapour, Tehran: Motarjem (Text in Persian).
Meehan, B. (1994). ***The Book of Kells: An Illustrated Introduction to the Manuscript in Trinity College Dublin***, New York: Thames and Hudson.
Meggs, P. B. (2009). ***A History of Graphic Design***, A. Farasat & Gh. Fathollahnori, Tehran: SAMT (Text in Persian).
Mobini, M.; Shafei, A. (2015). The Role of Mythological and Sacred Plants in Sassanid Art (With Emphasis on Relief, Metalworking and Stucco), ***Jelve-y Honar***, Autumn & Winter, No: 14 (Text in Persian).
Nafisi, S. (2008). ***History of Civilization of Sassanid Persia*** ,Tehran: Parseh (Text in Persian).
Pakbaz, R. (2002*). **Encyclopedia of art*** ,Tehran : Farhang Moaser (Text in Persian).
Sullivan, E. (2005). ***The Book of Kells***, London: Studio.
Vinycomb, J. (1989), ***Fictitious and Symbolic Creatures in Art***: scholar press.
Yahaghi, M. (2009). ***Encyclopedia of Mythology and Stories in Persian Litrature***, Tehran: Farhang Moaser (Text in Persian).
www.cais_soas.com
www.catholicireland.net
www.infoplease.com
www.depts.washington.edu
www.kerritargett.worldpress.com
www.tcd.ie
www.tcld.worldpress.com
www.wam.ac.uk
www.Thefreedictionary.com